

**Колдонулган адабияттардын тизмеси:**

1. Акунов, А. ж.б. Политология [Текст]: Кыскача сөздүк / А.А.Акунов, Т.Ожукеева, К.Байболов. – Бишкек: [б.и.], 1996.- 217 б.
2. Исаев, М.Т. Политологиянын айрым маселелери [Текст]/ М.Т. Исаев. – Бишкек: [б.и.], 1995.- 139 б.
3. Адамалиев, А. Бизге кандай парламент керек? [Текст] / А. Адамалиев// Эркин Тоо. – 2000.- 14-январь.
- Өзүбүздү улут катары кабыл алуу, өткөндүн жакшысын кайра жаратуу [Электрондук ресурс].- Режим доступа:<http://www.Zamandash.kg>-Загл.с экрана.
- Төрөев М. КСДПК- эл үмүтү [Текст]/М.Тороев //Супер Инфо.- 2010. -12-сентябрь.
- “Асаба” улуттук кайра жаралуу партиясынын биринчи курултайынын катышуучуларынын кыргыз калкына жарыя сөзү [Текст] // Эркин Тоо. – 1992.- 4-январь.
- «Асаба» улуттук кайра жаралуу партиясынын партиясынын Ордо Кеңеши [Текст].-Токтом журналы.- 2007.№2.
- «Асаба» улуттук кайра жаралуу партиясынын партиясынын Ордо Кеңеши [Текст].-Токтом журналы.- 2007.№2.
4. Асаба партиясынын лидери менен маек [Текст]// Мугалимдер газетасы.-1992. -31-январь.
5. Ата-бабаларды эскерүү келечектин милдети.[Текст] // Мезгил. – 2006.-17август.
6. Асаба» улуттук кайра жаралуу партиясынын Токтомдор жыйнагы [Текст]: Асаба» улуттук кайра жаралуу партиясынын өздүк архиви// Токтом журналы.- 2001.-№1.
7. «Асаба» улуттук кайра жаралуу партиясынын өздүк архиви. [Текст]// Токтом журналы.-2002.-№1.- 110б.
8. «Асаба» улуттук кайра жаралуу партиясынын “Кайрылуу каты” [Текст]: «Асаба» улуттук кайра жаралуу партиясынын өздүк архиви // Токтом журналы.- 2004.-№2.
9. Кыргыз элинин он жылдык эгемендүүлүктөгү ийгиликтери жана кемчиликтери[-Текст]: Асаба» улуттук кайра жаралуу партиясынын өздүк архиви //Токтом журналы.- 2001.- №7.- Б.3.

---

УДК;56 (43.8) 2.

**Жаркынбаев Талайбек Жумабаевич**

Ош мамлекеттик университетинин Кыргызстан тарыхы жана археология, этнология кафедрасынын доценти, тарых илимдеринин кандидаты

**1990-ЖЫЛКЫ ОШ КООГАЛАҢЫ: САЯСИЙ, СОЦИАЛДЫК ӨБӨЛГӨЛӨРҮ, КЫЗЫКЧЫЛЫК ТАРАПТАРДЫН КАГЫЛЫШУУСУ ЖАНА АНЫН КЕСЕПЕТТЕРИ**

**Жаркынбаев Талайбек Жумабаевич**

кандидат исторических наук, доцент кафедры «Истории Кыргызстана и археологии, этнологии», историко-юридический института, Ошский Государственный Университет

**ОШСКИЙ КОНФЛИКТ В 1990 ГОДА: ПОЛИТИЧЕСКИЕ И СОЦИАЛЬНЫЕ ПРЕДПОСЫЛКИ, КОНФЛИКТ ИНТЕРЕСОВ И ЕГО ПОСЛЕДСТВИЯ**

**Zharkynbaev Talaybek Zhumabaevich**

Candidate of Historical Sciences, Associate Professor of the Department of “History of Kyrgyzstan and archeology, ethnology” Historical and legal institute. Osh State University

**OSH CONFLICT IN 1990: POLITICAL AND SOCIAL MOTIVES, CONFLICT OF INTERESTS AND ITS CONSEQUENCES**

**Аннотация.** Кыргызстандын түштүк аймагында орун алган улуттар аралык жаңжалдын саясий, социалдык-экономикалык кесепеттери. Теоретикалык негиздери. Социалдык-

экономикалык, маданий-тилдик, аймактык-статустук жана сепаратисттик кызыкчылыктар. 1990-жылдагы жана 2010-жылдагы улуттар аралык жаңжалдын чыгышынын себептерин салыштыруу ыкмалары аркылуу иликтөө жүргүзүү. Шаарда жашаган кыргыз жана өзбек улутунун өкүлдөрүнүн пайыздык көрсөткүчтөрү. Кыргыз жаштарынын шаарга агылып келүүсүнүн себептери. Тапкан кирешесине салыштырмалуу жашоо үчүн зарыл болгон каражат минимумунун статистикалык көрсөткүчтөрү. Эмгек акынын аздыгына, жашоо деңгээлдин төмөндүгү. Оштогу трагедиялык окуянын чыгышына түздөн-түз түрткү берген негизги факторлордун бири бул чечилбеген турак-жай маселеси. Демократиянын процесстердин жүрүшү менен элдин саясий активтивдүүлүгүнүн жогорулашы. Формалдуу эмес «Ош аймагы» жана сепаратисттик «Адолат» уюмунун түзүлүшү. Булардын талаптары. Жаңжалдын чыгышы. Эки тараптын тирешүүсү. Кандуу окуянын жүрүшү. Адам ресурсунун жоготулушу жана экономикалык чыгымдар. Конфликтин кесепеттери. Партиялык кызматкерлерди жазалоо. Партиялык органдардын конфликтин кесепеттерин жоюуга багытталган иш-чаралары.

**Негизги сөздөр:** Конфликт, этникалык, кризистик фактор, «Ош аймагы», «Адолат», сепаратисттик, автономия.

**Аннотация.** Политические, социально-экономические последствия межэтнического конфликта в южном регионе Кыргызстана. Теоретические основы. Социально-экономические, культурно-языковые, регионально-статусные и сепаратистские интересы. Исследование причин межэтнических конфликтов 1990 и 2010 годов сравнительными методами. Процентные показатели представителей кыргызской и узбекской национальностей, проживающих в городе. Причины притока кыргызской молодежи в город. Статистические показатели минимального размера средств, необходимых для проживания, по сравнению с трудовым доходом. Низкие зарплаты, низкий уровень жизни. Одним из главных факторов, непосредственно способствующих трагическому инциденту в Оше, является нерешенность жилищного вопроса. Повышение политической активности людей с процессом демократии. Образование неформальной «Ошской области» и сепаратистской организации «Адолат». Их требования. Начало конфликта. Конфликт между двумя сторонами. Ход кровавой истории. Потери человеческих ресурсов и экономические издержки. Последствия конфликта. Наказать партийных работников. Деятельность партийных органов направлена на ликвидацию последствий конфликта.

**Ключовые слова:** Конфликт, межэтническая, кризисный фактор, «Ош аймагы», «Адолат», сепаратист, автономия.

**Abstract.** Political, socio-economic consequences of the inter-ethnic conflict in the southern region of Kyrgyzstan. Theoretical foundations. Socio-economic, cultural-linguistic, regional-status and separatist interests. Study of the causes of interethnic conflicts in 1990 and 2010 by comparative methods. Percentage indicators of representatives of Kyrgyz and Uzbek nationalities living in the city. The reason is the influx of Kyrgyz youth to the city. Statistical indicators of the minimum amount of funds necessary for living, compared to labor income. low salary, low standard of living. One of the main factors directly contributing to the tragic incident in Osh is the unresolved housing issue. Increased political activity of people with the democratic process. Formation of informal «Osh region» and separatist organization «Adolat». High requirements. The beginning of the conflict. Conflict between two sides. Hod blood history. Loss of human resources and economic suffering. Consequences of the conflict. Nakazat party workers. The activity of party bodies is aimed at liquidating the resulting conflict.

**Key words:** Conflict, inter-ethnic, crisis factor, «Osh region», «Adolat», separatist, autonomy.

1980-жылдардын орто ченинде КПССтин демилгеси менен башталган кайра куруу саясатынын кесепеттеринен улам, бир катар союздук республикаларда, тагыраак айтканда Алматада, Сумгаите, Тоолу-Карабахта, Преднестровете, Ферганада этникалык аралык жаңжалдар башталды. Ушуларга улай эле 1990-жылы июнь айында

Ош шаарында жана Өзгөн районунун борборунда кыргыз менен өзбек улутунун өкүлдөрүнүн ортосунда кандуу кагылышууга жүз берилди. Бул кандуу окуяда канча бейкүнөө адамдардын жаны кыйылды.

Кандуу окуяга кимдер күнөөлү? Кимдер баштады деген күмөндүү суроолор туулбай койбойт. Мындай шартта чукул эле бир

тарапты айыптаган адатыбыз бар. Иликтей келсек кандуу окуянын тамыры тереңде жатат. Эгерде теоретикалык өңүттө карасак, биринчи кезекте этникалык аралык конфликтерге шарт түзгөн саясий, социалдык-экономикалык жана социопсихологиялык кризистик факторлордун салымын эске тутуу өтө зарыл. Мына ушундай кризистик, хаостук кырдаалда этникалык аралык конфликт максатына жараша төмөндөгүдөй кызыкчылыктарды көздөйт:

1. *Социалдык-экономикалык* - коомдук мүлктү өз пайдасына кайра бөлүштүрүү;

2. *Маданий-тилдик* - эне-тилин жана улуттук маданиятын коргоо;

3. *Аймактык-статустук* - чек араны өзгөртүү жана этностун реалдуу укук-милдеттери үчүн, статусун жогорулатуу;

4. *Сепаратисттик* – жашаган мамлекеттин курамынан чыгып, өз алдынча көз-карандысыздыкка умтулуу.

1990-жылдагы жана 2010-жылдагы этникалык аралык конфликтерде да мына ушул социалдык-экономикалык жана социопсихологиялык кризистик факторлор башкы ролду ойногондугу талашсыз. Ошондой эле жогоруда белгиленген көздөгөн кызыкчылыктарды да жокко чыгарууга болбойт.

Мисалы, 1990-жылдын башында эбегейсиз СССР империясы ыдырап, борбордук башкаруунун алсыздануусунун натыйжасында, сенектик абалдагы саясий, социалдык-экономикалык кризистин кесепетинен улам өлкөбүздүн түштүк аймагында этникалык аралык конфликт чыгып кетпеди беле.

2010-жылдын 7-апрелде оппозициялык саясий күчтөрдүн аракети менен президент К.Бакиев бийликтен куулуп, өлкөдө өкүм сүргөн социалдык-экономикалык кризисти коштогон саясий хаостук кырдаалдан улам июнь айында эки улуттун ортосунда этникалык аралык жаңжал от алган. Мына ушул тоталдык кризистер, хаостук кырдаалдар учурунда этникалык аралык конфликтин чыгып кетишине, улуттук саясат жаатында одоно катачылыктарга жол берген мамлекет башчылары айыптуу, деген жыйынтыка келдик. 1990-жылы өлкөбүздүн түштүк аймагында улуттар аралык жаңжалдын (конфликт) алдында социалдык, саясий кырдаал кандай эле?

Бул кандуу окуяны алгачкылардан болуп академик А.Асанканов этносоциологиялык материалдардын алкагында, илимий иликтөө иштерин жүргүзүү менен анын жыйынтыктарын жарыялаган. СССР империясы кыйроо алдында Кыргызстандын түштүк аймагында жашаган кыргыздардын басымдуу бөлүгү айыл жергесинде айыл чарбага чегерилген. Академик А.Асанкановдун маалыматы боюнча айылдан областын шаарларына келген кыргыз жаштары өнөр-жай жана курулуш тармагында жумушка орношуп, жашаган калктын болгону 15,4% түзгөн. Ош шаарында кыргыздар шаар калкынын 23,7%, өзбектер 44%, орустар 20%, калганын башка улуттун өкүлдөрү түзгөн. Областа айыл-чарбасындагы өндүрүш негизинен пахта, тамеки өстүрүүгө жана мал багууга багытталып, ошол учурда дүйнө элинин айыл чарбасы акыркы техника, технологияны колдонуу менен эриш-аркак өнүгүп жатса, а бизде өтө оор кол эмгеги менен коштолгон. Өндүргөн айыл чарба продукциясын башка региондорго алып чыгып сатууга мүмкүнчүлүгү болгон эмес. 1990-жылдын башында профсоюздар федерациясынын совети тарабынан берилген статистикалык маалымат боюнча республикада 3.5 млн адам, пайыздык катыш боюнча алганда калктын 80% ын тапкан кирешеси, жашоо үчүн зарыл болгон каражат минимумунан төмөн болуп, жакырчылыктын чегине жеткен.

«Оштогу трагедиялык окуянын чыгышына кайсы себептер негизги деп эсептейсиз?» деген суроого респонденттердин 57% областагы эл чарбасынын аркада калышына, эмгек акынын аздыгына, жашоо деңгээлдин төмөндүгүнө басым жасаган. Суралгандардын 51,9% кыргыз улутундагылар, 57,3% өзбек, 5,1% орус улутунун өкүлдөрү жогорудагы себептерди баса белгилешкен. [1]

Оштогу трагедиялык окуянын чыгышына түздөн-түз түрткү берген негизги факторлордун бири бул чечилбеген турак-жай маселеси болгон. Суралгандардын 47,6% кыргыз улутундагылар, 48,3% өзбек, 49% орус улутунун өкүлдөрү бул трагедиянын негизги фактору катары үй-жайдын жоктугуна басым жасашкан. Ош шаарында турак-жайга кезеке тургандардын саны 14 миң үй-бүлөгө жеткен. [2] Эгерде кезеке тургандарды этникалык курамы боюнча иликтесек, он жылдан

ашуун фабрикалардын жатаканаларында жана өзбек калкы жайгашкан кварталдарда батирчи катары жашаган, накта кыргыз улутундагы жаштар категориясы эле. Демократиянын эпкини менен мыйзам чегинде квартира алууга үмүтүн үзгөн кыргыз жаштары үй-жай куруу үчүн жер тилкелерин өз алдынча басып алууга бел байлашкан. Мына ушул максатта жаштардын демилгеси менен формалдуу эмес «Ош аймагы» аттуу кыймыл түзүлгөн.

Ош областтык аткаруу комитетинин аппаратында жана областтык эл депутаттар советинде кыргыздар 85,7%, өзбек 4,7%, 9,5% орус улутунун өкүлдөрү түзгөн. Ал эми Ош шаарында соода системасында иштеген өзбек улутунун өкүлдөрү 74% (шаардык өнөр жай соодасында 84%, шаардык тамак-аш соодасында 55,5%, «Общепит» трестинде 74,48%) түзгөн. [3]

Тейлөө чөйрөсү (басымдуулугу өзбектер) областтык жогорку деңгээлдеги партиялык чиновниктерди, тартип коргоочуларды (негизинен кыргыздар) тамак-аш, кийим-кече, белек-бечкектер менен камсыз кылып, жеке капитал топтогонго жагымдуу шарттарды түзүүгө жетишкен. Мындай ич-ара карым-катнаш социалдык жана улуттар аралык мамилелердин тынчтыгына болгон кепилдикти шарттап турган.

Бирок, эки калктын басымдуу бөлүгүнүн жашоо деңгээлинин төмөндүгү, жогорудагы карым-катнаштын узака созулушуна мүмкүнчүлүк бербеди. Экинчиден, демократиянын шарапаты менен элдин саясий активтүүлүгү күчөдү. Соода тармагында ири капитал топтогондордун, демократиянын эпкини менен бийлике жана эркиндике болгон умтулуусу күчөдү. Натыйжада, курамында өзбек калкынын соодада байыган жана криминалдык чөйрөнүн авторитеттүү өкүлдөрүнөн турган формалдуу эмес «Адолат» уюму түзүлүп, алар Ош областынын аймагында өзбек автономиясын түзүү талаптары менен чыгышты. Материалдык жактан жетиштүү болгон өзбек интелгенциясы өзбек тилин мамлекеттик тил катары жарыялоо демилгеси менен адолатчыларга дем берип турду.

1990-жылдын 2-мартында Жалалабад шаарында жашоочу Улуу Ата Мекендик согуштун, эмгектин ветерандарынан турган

23 өзбек улутунун өкүлдөрүнөн турган топ, булардын ичинен 16 коммунист, экөө Социалисттик Эмгектин Баатыры, бирөө Советтер Союзунун Баатыры жана башка абройлуу инсандар СССР Жогорку Советиндеги улуттар Советинин төрагасы Р.Нишановго, Кыргызстан Компартиясынын биринчи катчысы А.Масалиевге, «Известия ЦК КПСС» журналы менен «Советская Киргизия» гезитинин редакцияларына атайын кайрылуу жасашты. Кайрылууда «Областтын жергиликтүү калкы негизинен өзбектерден турат. Булардын саны 560 миңден ашат. Бул Кыргызстанда жашаган калктын 30%, Ош областында калктын 50% түзөт», деген ойдон чыгарылган статистика айтылат. Ошол эле учурда республиканын расмий маалыматына таянсак 1989-жылдын 12-январына карата Ош областында 1.996803 адам катталса, алардын ичинен 1192133 же 59,7% кыргыздар, 520526 же 26,1% өзбек, 126111 же 6,3% орус улутунун өкүлдөрү түзгөн. [4]

Кайрылуу ээлеринин, областын аймагында жашаган өзбек калкынын көбүртүп берген саны, расмий статистикалык маалымат менен дегеле дал келбейт. Кайрылуу ээлери ойлорун андана ары, областта 119 өзбек мектеби бар экенин, анда кыргыздар да тилинин жакындыгынан улам кыйналбай эле окуй берише тургандыгын айтышат да, ошол эле учурда кыргыз тилине мамлекеттик статус берилишинен улам өзбек тили кемсинтилип, саясий укуктары тебеленип жаткандыгын, бул улуттук көйгөйдү мамлекет жетекчилери жөнгө салалбастыгын саймедирешет. Андан ары, 1924-жылы улуттук мамлекет (автор-Кара-Кыргыз автоном. облусу) Ош облусунда жашаган өзбектердин кызыкчылыгынын негизинде эмес, экономикалык, аймактык факторлорду эске алуу түзүлгөндүгүн, мындай улуттук катчылыктарды республиканын алкагында өзбек автономиялык республиканы түзүү менен гана калыбына келтирүүгө болот, [5] деп кайрылышат. Мындай авантюристтик маанайда жазылган кайрылуу өзбек тилиндеги массалык маалымат каражаттарына жайнап чыкты.

Мындай сепаратисттик маанайдагы пикирлер, областтык деңгээлде жарык көргөн «Ленин йули» газетасында жарыяланган. Ташкенттеги микробиология институтунун айрым кызматкерлери тарабынан да макала

даярдалып Москвадан чыккан басылмаларга жарыялоого жетишкен. Ошол макалалардын биринде «1924-жылы улуттук мамлекеттерди түзүү учурунда Ош шаары жана анын чет жакалары адегенде Өзбек ССРнин аймагына киргизилген. 1931-жылы Сталиндин декрети менен Кыргыз АССРне берилген. Анткени кичинекей Кыргызстанга союздук статус үчүн керек болсо керек», деген мааниде, тарыхты да бурмалоого аракеттер болгон. [6].

Мына ошентип жаңжалдын чыгышына массалык маалымат каражаттарынын ролу өтө жогору экендигин баса белгилөө зарыл. Анткени сабаты төмөн карапайым өзбек калкынынаң аң-сезимине куттай куюлган ушак-айың, чагымчылыка жетелеген авантюристтик маанайдагы ураандар, 1990-жылы 28-30 майда таң эртеңинде Карасу районунун Ленин атындагы колхоздун талаш болуп жаткан талаасына чогултууга мажбур кылды. Алар республика менен областтын жетекчилерине 17 пункттан турган талап коюшту, алардын ичинде өзбек автономиясын түзүү жана өзбек тилине мамлекеттик статус берүү, өзбектердин маданий борборун түзүү, Ош педогогикалык институтун алдында өзбек факультетин ачуу ж.б. маселелер бар эле. [7]

Ошол эле учурда шаарда батирде жашаган 700 дөй кыргыз үй-бүлөлөрүн көчөгө кууп чыгышты. Анткени «Ош аймагынын» өкүлдөрү шааркомдун, обкомдун жетекчилерине 25-майга чейин жер маселесин чечүүнү талап кылышкан, эгер маселе чечилбей турган болсо, анда 27-майда «Ош аймагынын» жалпы чогулушун өткөзүп туруп, 1-июнь күнү жерди өз алдынча басып алмак болгон. 2-май күнү Ош шаарындагы №38 мектептин тегерегине саат 10.00 дө 5 миңдей адам чогулуп, Ленин атындагы колхоздун аймагынан жер бөлдүрүү талабынан көшөрүп кайтышпады. Областын, райондун жетекчилери тарабынан башка колхоздун аймагынан берүү сунушуна көнүшпөдү. Аягында жетекчилер «Ош аймагынын» талабына көнүүгө макул болушкан. Бирок, 31-майда Кыргыз ССРнин Министрлер советинин төрагасы А.Ж. Жумагулов баш болгон комиссиянын мүчөлөрү Ленин атындагы колхоздун 32 гектар аянты туура эмес берилген деп тапты. Анткени бул жерден болгону 320 тилке гана берилмек экен, ал эми жер алууну каалагандардын

саны 10 минге чукулдап барган. Мындай чечимди эки тарап тең туура көрүштү, 4-июнга белгиленген чогулушту болтурбоого убада беришти. Жер алуучуларга Калинин атындагы, «Папан», «Кенеш» чарбаларынын аймагынан 662 гектар жер бөлүнмөк болду. Бирок эртең менен эки тарап тең талаш чыккан талаага чогулушту. Кыргыз улутундагылардын көбү автобустар менен жер бөлүнгөн тилкелерге кетишти, эки жүздөй чамасында гана топ кепке-сөзгө келбей, орундарынан жылбай коюшту.

Талаш болуп аткан талаанын экинчи четинде эртен менен өзбек улутундагы адамдар топтошо башташты. Саат он экилерде алардын саны 3-4 минге чукулдады, саат он жетиде 10000 ге жакын киши чогулду. Аларга Кыргыз ССР Министрлер Советинин төрагасы А.Ж.Жумагулов, Кыргызстан Компартиясынын катчысы М. Ш. Шеримкулов, Ош шаараткомунун төрагасы Б.А.Фаттахов Кыргыз ССРнин ички иштер министри Гончаровдор, ветерандар жана дин кызматкерлери келишип, бул талаадан эч кимге жер берилбестигин айтып түшүндүрүштү. Белгилей кетүү керек, бул комиссиянын ишиндеги кемчиликтердин бири - чогулгандарды үч сааттай кыйкыртып коюп кечигип келиши болду. Комиссия аларга жер берилгендигин жарыялап, автобус менен айтылган жерлерге жөнөтүштү, бирок жаштар жер бөлүнгөн аймактарга барышса, тилекке каршы ал жерден тосуп алган бийликтин расмий бир да адам болбоду. Натыйжада баргандардын баары комиссия алдаган экен деген ойдо, кыжырданып кайра кайтып кетишти. Чогулган өзбек жаштар комиссиянын насаат сөздөрүн угууну каалабай «автономия», «автономия» деп кыйкырып жатышты, ичип алган жаштардын айрым топтору ортодо тосуп, ажыратып турган милиция кызматкерлерине бөтөлкө, таш ырыгытышты. Аларга курал колдонуу жөнүндө эскертилди. Эки тарапты мушташтырбоонун аракетинде турган милиция кызматкерлеринин кийимдери тытылды, бир тобу жарадар болушту. Ушундай шартта кур дүрмөт менен эскертүү иретинде асманга атылды. Бирок кур дүрмөт экенин билген сон, кол салуу улантыла берди. Саат жетилерде өзбектер менен кыргыздардын ортосунда мушташтын башталаары шексиз болуп калды, милиция кызматкерлери мас-

салык кагылышууну токтотуу максатында асманга жана жерди карай ок атууга аргасыз болушту. Натыйжада 6 адам окко учту, кырдаал көзөмөлдөн чыкты. Өзбектер шаарды көздөй жөнөштү, жолдон учураган кыргыздарды сабап, дүкөндөрдү талкалашты, ал эми кыргыздар башка маршрут менен жөнөшүп, учураган өзбектерди сабап, бир топ үйлөрдү өрттөштү. [8] Ошентип, Ош коогаланынын кандуу барагы ачылды.

5-июнь күнү эртен мененки саат тогуздар чамасында Өзгөн автобекетинде жана базарда массалык кагылышуу болду, саат он жарымдарда жаңжал милиция жана башка укук коргоо кызматкерлери, райондун жеткечилери тарабынан токтотулду. Кыргыздар айылдарына токтоосуз түрдө жөнөтүлдү. Бирок өзбек улутундагы жаштар ар кандай чагымчылардын көкүтүүсү менен «Мир» универмагынын жанынан ары-бери өткөн кыргыздарды, алардын машинелерин таш бараңга алышып, натыйжада автоунаалар гана талкаланбастан, аялдар менен балдар да жаракат алышты. Алгачкы курмандыктар пайда болду. Милицияны кызматкерлери менен КГБнын төрт кызматкеринин чамасы чак келбей, абал биротоло көзөмөлдөн чыкты. Болжол менен саат он бирлерден өткөндө эки автобус, бир самосвалга түшүп келген кыргыз жаштары сабалып, бир канча адам өлүп, шаардан араңдан зорго качып кутулушту. Ошондон кийин тополоңго катышкан адамдардын саны укмуштуудай тездик менен өстү. Шаардан куулган кыргыз жаштарына эми коңшулаш Совет районунан келишкен миңдеген жаштары кошулушту. Салгылашуу күчөдү. Саат үчтөргө жакын автомат атылып, ок атуучу куралдар колдонула баштады. Кыргыздар артка чегинишип, кайрадан шаардын сыртына куулду. Саат бештерде ок атуучу курал менен куралданган кыргыз жаштары шаарга киришти, тез эле райондук ооруканага жетишти. Ал жерден Ильичевка багытынан чабуул коюшкан эки миндей кыргыздар менен кошулушту. Эми кыргыздардын чабуулу жаңы күч менен улантылып, шаардын жашоочулары шаардан качып чыгышып, суусактагычты бойлой Советабатка карай сүрүлүштү. /йлөр өрттөлүп, колго түшкөндөрүн эки тарап тең ырайымсыздык менен өлтүрүп жатышты. Шаар алоолонгон өрттүн кучагында калып,

тынымсыз тарсылдаган мылтыктын үнү, татыраган автомат менен үн алышып бир алаамат башталды. Каарданган миндеген адамдар бирин-бири аесуз кырышты. Кечке маал шаардын түштүк – батышынан Куршап тараптан кыргыздар келишти. Каардуу кармашуунун айлампасына жаны курмандыктар тартыла берди. Кандуу кагылышуу түнкү саат эки-үчтөргө чейин созулду. 6-июнь күнү таңга маал советтик армиянын бөлүктөрү шаарга киришти. Армияны келиши менен согуштун оту басаңдады. [9]

Мына ошентип кандуу окуянын алгачкы күндөрүндө кандай мүнөздө башталгандыгы тууралуу ирээти менен баяндадык. Өзүңүздөр баамдагандай кайсы тарап жаңжалдын өнүгүшүнө кызыкдар болуу менен интенсивтүүлүгүн күчөтүп турду? Албетте адолатчылар, алардын талабы саясий өңүттө багыт алып, латенттик (жабык) формада жүрдү. Автономия түзүү дооматтары менен чыккан адолатчылар жаңжалдын биринчи фазасында чоң роль ойноду. Ал эми турак-жай куруу үчүн жер тилкелерин талап кылуу сыяктуу социалдык маселелер менен чыккан кыргыз жаштары, жаңжалдын экинчи фазасында активтешип, социалдык чыңалуунун курчутуп, жаңжалдын акырындык менен ачык формасына трансформацияланышына шарт түздү. Тараптардын кагылышуусунун башталышына түздөн-түз түрткү берген формалдуу шылтоо (инцидент), албетте жергиликтүү бийлик, күч органдарынын жогорудагы талаптарга кайдыгерлиги болду.

Саясий серепчи В.А. Михайлов «Оштогу жер талашуу – социалдык чыңалуунун жарылуусуна шылтоо болду. Кандуу жаңжалдын чыгышына өбөлгө болгон социалдык маселелер партиялык органдар тарабынан өз учурунда чечилген эмес. Акырындык менен социалдык чыңалууну жарата берди. Облустагы айыл жергесинде жашаган калктын социалдык жашоо деңгеели башка республикаларга салыштырмалуу өтө төмөн эле. Айылдын социалдык-тиричилик шарттарына канаатанбаган кыргыз жаштары шаарга агылып, жумушсуздардын катарын көбөйткөн. Област боюнча квартирага кезеке тургандардын саны 57 миңге чукулдаган, [10] деген пикирин айтат.

Профессор Т.Кененсариев, улуттар ара-

лык жаңжалдын чыгышына Фергана өрөөнүндө орусиянын колониялдык системасынын орношу менен калктын этносоциалдык жалпылыктарды балансташтыруу принцибинин бузулушунун натыйжасында келип чыккандыгын, тарыхый өңүттө саресеп салган. [11]

Расмий маалымат боюнча жаңжалдын кесепетинен област боюнча 188 адам курман болгон. Ошто 44 адам, Алай районунан 8 адам, Каракулжа районунан 11 адам, Өзгөн районунан 112 адам, Карасу районунан 11 адам, Араван районунан 3 адамдын өмүрү кыйылган, булардын ичинен 18 аял, 6 жаш бала болгон. 43 адамдын сөөгү белгисиз бойдон калган. 1371 адам жаракат алган, 91 адам дайынсыз жоголгон. Өрт коюлардын натыйжасында 411 турак жай жана башка объектилер күйүп кеткен. Жети миңге жакын кыргыз жана өзбек улутундагы адамдар үй-жайын таштап башка жака көчүүгө мажбур болгон. Вандализмдин жана зомбулуктун, уурулук менен өзүнүн жеке менчик буюм-тайымдарын атайылап талкалоонун көптөгөн фактылары катталган. Эл чарбасына 85 млн сомдон ашуун өлчөмдөгү зыян келтирилген. [12]

Кандуу окуя боюнча түзүлгөн атайын комиссия оперативтүү иштеп, анын жыйынтыгы Кыргызстан КБК бюросунда каралган. Анда областтык бир катар партиялык уюмдардын, советтик укук коргоо уюмдарынын ишмердүүлүгүнүн ушул багыттагы бир топ кемчилдиктер белгиленип, аягында кыргыз менен өзбек жаштарынын арасындагы мамилелер курчуп олтуруп, көзөмөл жүргүзүү колдон чыгып кеткен деген саясий баа берилген. [13] Натыйжада областтык партиялык комитеттеринин биринчи катчылары Ж.Бекболотов, А.Сыдыков, Ж.Асанов, К.Узаков, Карасуу жана Өзгөн райондук аткаруу комитеттеринин төрагалары А.Сатыбалдиев менен К.Эргешов, областтык ички иштер башкармалыгынын начальниги Р.Тажибаев,

областын прокурору В.Брежнев Ош областы боюнча мамлекеттик коопсуздук комитетинин башкармалыгынын начальниги А.Мамеев кызматтарынан бошотулган. Борбордук комитетинин бюросу партиянын обкомунун катчылары У.Сыдыков Н.Давыдов, С.Бахаповаларга сөгүш берилген. Биринчи катчы У.Сыдыков иштегенине аз эле убакыт болгондугуна байланыштуу ордунда калтырылып, кырдаалды калыбына келтирүүгө жарым жыл убакыт берилген.

Кыргызстан КПын XIX курултайынын күн тартибинде негизги маселе катары коюлуп, алты пункттан турган резолюция кабыл алынган. Негизинен эл чарбасына келтирилген зыянды калыбына келтирүү, жабыркагандарга тез арада жардам берүү, социалдык-тиричилик, маданий маселелерин канааттандыруу үчүн, Борбордук Комитет өкмөткө жана партиянын обкомуна конкреттүү социалдык-экономикалык программаларды иштеп чыгуу жана башка талаптар камтылган. Эң манилүүсү, тополоңго чейинки митингдерде областтын аймагында өзбек автономиясын түзүү жөнүндө антиконституциялык талаптар менен чыгышкан улуттук аралык жаңжалды чыгарган авантюристтик, экстремисттик күчтөрдү таап, аларды жазалоо сыяктуу катаал чечимдер эле.

Бирок, калыбына келтирүү маселелерин эске албаганда, жаңжалды баштаган экстремист кылмышкерлерди жазалоо иш чаралары кагаз бетинде эле калды. Аларды түп тамырынан кыя чабууга күч органдардын даремети жетпеди. Эгемендүүлүктүн соңку мезгилинен тартып эле улуттар аралык саясатында кетирилген одоно түрдөгү саясий катачылыктардын кесепетинен улам, баягы сепаратисттик күчтөр кайрадан тамырлап, гүлдөп өнүгүшүнө шарт түзүлдү. Ошондуктан жыйырма жылдан соң кандуу окуя кайталанды, деструктивтүү күчтөр баш көтөрүп эки элдин ортосуна от жакты.

#### **Колдонулган макалалар жана адабияттар:**

1. Асанканов А. Кыргыз: рост национального самосознания. – Бишкек 1997. 117-бет.
2. Ошол эмгекте 118-бет.
3. Абытов Б.К. Конфликты и конфликтные ситуации в Центральной Азии. Научные труды ОшГУ выпуск №2. 1999. 126-бет
4. Население Кыргызстана: Итоги первый национальной переписи населения Кыргызской республики. 1999 г. в таблицах Книга вторая. (часть первая) Бишкек 2000. 72-бет.

5. Разаков Т. Ош коогалаңы: КГБын маалыматтары боюнча. -Бишкек 1993. 104-107 беттер.
6. Усманов А. Страшный вторник Узгена. Журналист. –М 1990. -№10. 10-бет.
7. Разаков Т. Ош коогалаңы: КГБын маалыматтары боюнча. -Бишкек 1993. 84-бет.
8. Ошол эмгекте 9-11 беттер.
9. Ошол эмгекте 26-27 беттер.
10. Михайлов В.А. Межнациональный конфликт – что за ним. Известия ЦК КПСС – Москва, 1990. - №10. 125-бет.
11. Кененсариев Т. Некоторые причины возникновения межнационального конфликта и возможные пути его устранения. Ренессанс или регресс. Б., 1996. 178-184 беттер
12. ООГА. ПД. –ф. 2.оп. 144.д.92. –л.74.
13. КПССтин XXVIII съездинин жыйынтыктары жана Кыргызстан Компартиясынын программалык документтери жөнүндө Кыргызстан Компартиясынын Борбордук Комитетинин бюросунун II пленумундагы доклады. Советтик Кыргызстан 09. 1990.

УДК:947.908.91

**Жумашова Гүлзада Султановна**  
тарых илимдеринин кандидаты, доцент  
Ош мамлекеттик университети

#### **ЖАЛАЛ-АБАД ОБЛАСТЫНДАГЫ АКЫРКЫ ЖЫЛДАРДА ШААР СТАТУСУН АЛГАН КАЛКТУУ ПУНКТТАР**

**Жумашова Гульзада Султановна**  
кандидат исторических наук, доцент  
Ошский государственный университет

#### **НАСЕЛЕННЫЕ ПУНКТЫ ДЖАЛАЛ-АБАДСКОЙ ОБЛАСТИ, ПОЛУЧИВШИЕ В ПОСЛЕДНИЕ ГОДЫ СТАТУС ГОРОДА**

**Zhumashova Gulzada Sultanovna**  
Candidate of Historical Sciences, Associate Professor  
Osh State University

#### **SETTLEMENTS OF THE JALAL-ABAD REGION THAT HAVE RECEIVED CITY STATUS IN RECENT YEARS**

**Аннотация.** Макала эгемендүүлүк жылдарындагы Жалал-Абад областындагы шаар статусун алган шаарларына багытталып, социалдык-экономикалык өзгөрүүлөр, демографиялык тенденциялар, ошондой эле бул калктуу конуштардын өнүгүшүнө таасир этүүчү факторлор талдоого алынган. Шаарлар экономиканын, илим билимдин, жогорку маданияттын борбору болуп келгендиги, ошондуктан шаарлар өздөрүнүн пайда болуу, калыптануу, өнүгүү жолунда ар түрдүүчө жолду басып өтүп, маданияттын, билим берүүнүн, саламаттыкты сактоонун жана жогорку түзүлгөн коммуналдык шарттардын жыйынтыгында бүгүнкү күндө цивилизациянын очогу катары чоң жетишкендиктерге ээ болуп жаткандыгы тарыхый чындык. Биз карап жаткан областтагы шаарлар пайда болгондон ушул күнгө эле Кыргызстандын башка областтарына салыштырмалуу өнөй жайлуу аймак экендиги талашсыз.

**Негизги сөздөр:** Жалал-Абад областы, Кочкор-Ата, Кербен, Токтогул, Базар-Коргон, Шамалды-Сай, шаарлар, мамлекет, коомчулук, өнүгүү, социалдык-экономикалык, жергиликтүү,